

ЗА ИМЕНУВАЊАТА НА МРЊАВЧЕВЦИ ВО МАКЕДОНСКАТА И ВО СРПСКАТА ТРАДИЦИЈА И ИСТОРИОГРАФИЈА (СПОРЕДБЕН АСПЕКТ)

Билјана Ристовска-Јосифовска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија

We find mostly different forms of naming the Mrnjavchevy's dynasty and its members throughout the Macedonian and the Serbian tradition and historiography. Accordingly, we analyze the problem concerning the King Volkashin's name, the King Marko's title and the name of Mrnjavchevy's dynasty. Analyzing these forms, many factors should be taken into consideration. An interesting question appears if and how the different experiencing of the historical events could influence the transmission of their names throughout the traditions among the Macedonians and among the Serbians, or how the different emotions have determined both the traditional images and names in the folklore of the two peoples separately as well as their reflection in the historiography.

Во македонската и во српската традиција и историографија се среќаваат најчесто различни форми на именувањето на династијата на Мрњавчевци. Притоа треба да се имаат предвид повеќе фактори што извршиле влијание. Интересно е прашањето дали и како доживувањето на историските настани можело да влијае во трансмисијата на нивните ликови низ традицијата, одделно кај Србите и кај Македонците, односно колку различните емоции ги детерминирале традиционалните претстави во фолклорот на двата народа, како и нивниот одраз во историографијата. Во таа смисла го разгледуваме прашањето околу името на кралот Волкашин (наспроти *Вукашин*) и именувањето на Мрњавчевата династија, односно фамилијарното име на членовите на кралското семејство (наспроти *Мрњавчевић*), а посебно внимание заслужува титулирањето на кралот Марко (наспроти *Краљевић*). Разгледувањето на овие форми, со посебен осврт на епосот, добива и посебно значење при анализата на улогата на овие личности во историските настани на Балканот од една страна и нивниот третман во јужнословенската традиција од друга страна.

Династијата на Мрњавчевци со репрезентите кралот Волкашин (1365-1371), брат му деспот Угleshа и син му кралот Марко (1371-1395) оставила длабоки траги во историјата, во културата и во традицијата на македонскиот народ, како и на некои други балкански народи. Во врска со историјата на Мрњавчевата династија, историските извори сведочат за нејзиното искачување во хиерархијата на Српското Царство. Според еден запис, во 1350 година Волкашин бил жупан во Прилепскиот крај, додека документ од Урош V го спомнува Волкашин помеѓу сведоците како „chelnik“. Најверојатно во 1361 година тој веќе бил највлијателната личност до Урош V, а според некои извори, пред прокламирањето за крал, ја носел и титулата *деспот*. Подоцна Волкашин ја добил кралската круна (1365) и било воспоставено совладетелство помеѓу него и царот Урош. Угleshа, пак, околу 1346 година управувал кратко време како Душанов намесник во околината на Дубровник. Според едно решение на Големото Собрание на Дубровник, тој е „Uglese barono“, а во една грчка повелба од манастирот Кутлумуш (X 1358) е засведочен „Угleshа велик воевода“. Истовремено со прогласувањето на Волкашин за крал, Угleshа станува *деспот* и ја управува областа со седиште во Серез. Постоенето на братот Гојко не е потврдено¹. Кралството се простирало главно во западниот дел од Македонија, со седиште во Прилеп. Во почетокот кралот Волкашин ковел монети со натпис од царот и од кралот на другата страна, а подоцна само со свој натпис. Тој го прогласува синот Марко за *млад крал*, односно за свој наследник (помеѓу

¹ Постојат различни интерпретации на титулите што ги носеле Волкашин и Угleshа. На пр., според Мавро Орбини: „Волкашин челник и неговиот брат Угleshа“, односно Волкашин бил „негов пехарник“, Угleshа „главен коњушар“, а Волкашина го именува и како *Кралес* (Орбин 1968: 42-50). Пишува и за „Vulcashin Despot, & Ugglescica suo fratello“ (Orbini 1985: 268). Преведувајќи го Орбини, Ј. Раиќ вели дека „Вулк или Вулкашин Деспот“ кај него е наречен „Кралем или Чашником“, а Угleshа „первоначалным Дворником“ (Раиќ 1823: 773-774). Во посебното поглавје за „Волкашин крал“ Раиќ вели дека Душан го поставил Волкашина за „Царскимъ виночерпиемъ сирѣчь старѣйшиною винарскимъ“, а „Угleshу Протоспатарскимъ (Царскаго Оружоносца)“ (Раиќ 1823: 529). Среќковиќ, раскажувајќи за зацарувањето на Душан и Елена, пишува за поставувањето на Волкашин за „царев управитель крунских добара и камерариус“, бидејќи Урош бил уште дете. Тој го преведува „οἰνοποιός του βασιλέως“ со „виночерпија“, „ο ἰπλοκοπος“ со „командант коњиштва“, а за Гојко вели дека добил титула *логотет* (Среќковиќ 1888: 522-527). Според Халкокондил, Волкашин станал „οἰνοποιός“ (*пехарник*), а Угleshа „ἰπλοκοπος“ (*коњушар*). Сп.: Јиречек 1959: 346-385; Острогорски 1970: 435-456; Мирковић 1925: 11-26; Ѓирковић 1979: 153-161; Михальчић 1975; Панов 1983; Здравев 1997: 319-330.

1. IX 1370 и 31. VIII 1371). Одржувани се активни трговски врски со Дубровник и постојат непријателски односи со големците од некогашното Душаново Царство, кои се влошуваат по Косовската битка (1369), кога се поразени војските на Немањиковската династија (Лазар Хребељановиќ, Никола Алтомановиќ и царот Урош) од страна на војските на новата Мрњавчева династија (кралот Волкашин и деспотот Углеша), а царот Урош е заробен. Кралот Волкашин и син му Марко (пролетта 1371), заедно со Балшите, подготвуваат напад на Никола Алтомановиќ. Есента истата година Кралот Волкашин и деспотот Углеша со војска се спротиставиле во битката кај Черномен на р. Марица (26. IX 1371), каде што и загинале. Кралскиот трон го наследува Волкашиновиот син крал Марко (1371-1395) со тројцата браќа Иваниш, Андријаш и Димитрија, управувајќи значајна територија, иако некои делови се заземани од Лазар, Никола Алтомановиќ, Балшите и од Турците. Кралот Марко е последниот христијански крал пред османлиското завладување, успева да ја задржи внатрешната самоуправа на државата, владее независно од српските големци, води активна надворешна политика, а турски вазал или сојузник станува најверојатно по 1385 година. Завладувањето на целата територија на Македонија, освен градот Солун (V 1430) се случило по битката кај Ровине (1395), кога кралот Марко загинал заедно со Константин Дејанов (Ристовска-Јосифовска 2002: 165-182).

Но, кои се и како се именувани Мрњавчевци во народната меморија кај Македонците и кај Србите?

Изворите за династијата на Мрњавчевци се малубројни или несигурни, но сите нивни ликови го нашле своето место во народната традиција - присутни во народната поезија, исто колку и во прозата (Маретин 1966: 233-237; Симитчиев 1981: 20-32; Вражиновски 1992: 149-152). Како најистакната фигура се јавува кралот Марко претставен како ненадминлив јунак со натчовечка сила, со брзиот коњ Шарец што можел да ја стигне вилата, ги крстари друмовите, дели мегдани и правда, ги штити немоќните, се одмаздува. Во врска со именувањата, во фолклорот и во традицијата на Македонија, од каде што и потекнува оваа и династија и традиција, а потоа се проширува во фолклорот на другите балкански подрачја, кралот Марко се јавува со својата кралска титула, соодветно и во современите нему записи (*Крал Марко*) и во македонскиот фолклор како *Марко Крале* или *Крале Марко* или *Крале Марко* итн. (ретко *Марко Краљевиќ*/Кралевити).

Ликовите на Мрњавчевци се среќаваат и во српската традиција, но со нешто поразлични атрибути и со поинакви именувања. Ликот на кралот Марко ужива полна популарност, но неговата титула во српската традиција – *Краљевиќ*, го рефлектира речиси исклучиво времето на неговиот статус на принц-наследник на кралот Волкашин („млад крал“ - во периодот на совладателството на неговиот татко со српскиот цар Урош). Оттука произлегува прашањето околу народното поимање на историските реалности во односите помеѓу Мрњавчевата и Немањиковската династија. Имено, борбата за српскиот царски престол се рефлектирала во низа пеенја, во кои истовремено се јавуваат *Краљ Вукашин*, *Мрњавчевиќ Гојко*, *млади Урош* и *Краљевиќ Марко* („Чије је царство“ кај Сарајлија 2004: бр. 69). Карактеристично е пеенјето „Урош и Мрњавчевиќ“, во кое е одразена борбата за царството преку битката на Косово Поле помеѓу четири табора, предводени од *Вукашина краља*, *деспота Углеше*, *војводе Гојка* и *царевих-Уроша*. Притоа, во секој случај *Краљевиќ Марко* е оној што ја решава ситуацијата и му ја доделува власта *заслужено* на *нејака Уроша*, додека Волкашин е оној што ја добива заслужената казна (Караџић II 2004: бр. 34). Тоа сосема кореспондира со народното перцепирање кај Србите на историската улога на кралот Волкашин како узурпатор на српскиот трон и со подоцна создадениот мит за убиството на Урош од страна на кралот Волкашин. И наследувањето на српскиот престол се одразило во цела низа творби. Овде ја издвојуваме „Смрт Душанова“, во која можат да се забележат неколку историски елементи: „српски цар Стјепан“ е на смртна постела и му го предава на „Вукашине краље“, да го владее седум години и осмата да му го предаде на „нејак Урошу“ (но, останува да владее шеснаесет години). Тоа е меѓу ретките песни во кои „Краљевиќ Марко“ е „сина самовољна“, од кого се жали неговиот татко (Караџић II 2004: бр. 33). Многу е карактеристично тројното именување на Марко како *Краљић*, *Марка Краљевића* и *Краљевић* во песната „Смрт Маркова“, во која се конкретизира и годината на неговата смрт („живљег триста и седам годинах“), како и неговото гробно место (во В/Ф/илендарската црква под патосот, без мермер)².

За оваа расправа ни се чини важно да се направи кратка споредба со далматинскиот и бугарскиот епос. Имено, во далматинскиот епос мотивите се поопшти: Марко се бори со Турци, контактира со унгарскиот крал, еднаш е белоград старец, најчесто е јунак, витез или Краљевиќ. Го нема мотивот (проблематиката) за наследството на царството (на Волкашин или на Урош), претставено низ „кавгата“ или „борбата“ кому да му припадне. Но, во

² Кралот Марко порачал да го закопаат: „под патос од цркве, не чин'те ми гроба од мрамора“ (Сарајлија 2004: бр. 121).

записите од П. Хекторовиќ (1556) се насетува друг реалистичен мотив: Марко и Андрејаш се караат за делбата на коњите, што коинцидира со нивната судска постапка за поделба на наследството на Волкашина во Дубровник (Ѓирковић 1979: 153-161). Притоа, треба да се забележи дека се пее за Андријаш, кој умира „у туѓој земљи“ (Народне 1964: 44-46). Во врска со титулите, истовремено се забележени кралската на Волкашин и наследничката на Марко (*Вукашин краљ* и *Краљевић Марко*), додека со сожалување се споменува, на пример, „Андија нејака“. Притоа, Марко е првородениот, а Андреја второродениот³.

Во бугарскиот епос ретко се јавува формата *Кралевиќ*, бидејќи немало историска основа и следствено ниту тенденција да се зачува во народната меморија статусот на Марко како *принц* односно *краљевиќ* т.е. *млад крал*. Непостоењето на релација, па ни конфликт на интереси помеѓу владеењето на бугарските цареви и на Мрњавчевата династија во нивната современост придонеле да нема стагнација на титулата на Марко на ниво на принц.

Имено, во српскиот, освен вообичаениот анахронизам или променетите карактеристики на ликовите, треба да се забележи и појавата на двојки од ликови (Урош и Волкашин, Марко и Андрејаш итн.), кои имаат и историска оправданост ако се земе во обзир моделот на владеење во некогашното Српско Царство, продолжен и во државата на Мрњавчевците. Во таа смисла е интересно титулирањето на Марко и Андреја во песната „Смрт Краљевић Андрије“, каде што најпрвин рамноправно носат титула *краљевић*, а потоа таа титула му останува само на Марко, додека вториот брат е *кнежевић* (Караџић VI 2004: бр. 17). Значењето на ова хиерархиско рангирање може да го поттикне разгледувањето на улогата на тројцата браќа на кралот Марко во државата и нивните меѓусебни односи. Имено Андреја можел да ја има улогата на сопственик на кралот Марко. Останува отворено и прашањето за нивните внатрешни односи, ако се има предвид заминувањето на Андреја и Димитар во служба на кралот Жигмунд, како и претпоставката дека причината за разидување на браќата било автократското владеење на кралот Марко.

Во овој контекст е важно мислењето на нашите први проучувачи на оваа тематика: народниот истражувач Ѓ. М. Пулевски и славистот К. Мисирков (Ристовска-Јосифовска 1997: 113-120; Ристовска-Јосифовска 2005: 347-365). Начинот на којшто ја интерпретирале историјата за кралското семејство, а особено како ги именуваат Мрњавчевци, претставува значаен аспект во развитокот на македонската историографија, во услови на непостоење на современа македонска држава и институции. Уште поинтересен е фактот што тој начин на проучување и именување на Мрњавчевата династија не бил забележан, ниту пак општо прифатен и во времето по создавањето на модерната македонска држава, сè до денеска.

Во однос на именувањето на Мрњавчевци (Ристовски 1997: 7-21; Ристовски 2000: 282-298; Ristovska-Josifovska 2002: 194-199), Пулевски е карактеристичен: нивниот татко за него е *Мрњак*⁴, синовите се *Мрњови*, па оттаму и нивното родословие е *мрњовско*; Волкашин е *В'лкан*, а тие сите се *Мрњовци* или *Мрњавчевци* (Пулевски 2003: 513). Именувањето на едно место како *Углеша Мрњавчевиќ* или еднаш како *кралевиќ Марко* се механички преземања од користената литература, бидејќи на други места се зборува за *В'лкан (Вукашин)*, *Углеша и Гојко - синови Мрњови* (Пулевски 2003: 505) или за *кралот В'лкан*, брат му *Гојко и Углеша Мрњовски* (Пулевски 2003: 512).

К. П. Мисирков, пак, пишува за „*крал Волкашин*“ и за „*крал Марко*“. Таквиот однос го задржал и во врска со другите македонски владетели, нарекувајќи го, на пример, Константина „*Дејанов*“. Сето тоа е во согласност пред сè со современите извори, во коишто и не постојат формите *Мрњавчевиќ* или *Краљевиќ*, а секако не и *Дејановиќ*, а исто така кореспондира и со процесот на создавањето на презимињата на Балканот, кој може да се нарече задоцнет, но којшто подразбира идентификација и конкретизација на личностите најчесто според името на таткото и сл. Во врска со именувањата во научните трудови, Мисирков се запрашува зошто „*Кралевиќ*“, а не „*Крали*“ Марко; зошто „*Вукашин*“, а не „*Волкашин*“ (Мисирков 2007: 284-285). Тој истакнува дека „*Крали Марко* т.е. *Крал Марко*, кај Србите е само *Краљевић*, т.е. *принц Марко*“ (Мисирков 2007: 291). Според него, тоа претставува преземање на српското поимање на јужнословенскиот епос.

³ На пр., „Првога је Краљевића Марка, а другога Андрију нејака“ во песната „Краљ Вукашин и вила Мандалина“ (Hrvatske I/1 2004: бр. 51) или во „Рођење Марка Краљевића“ (Hrvatske I/2 2004: бр. 1).

⁴ Можеме да претпоставиме дека знаел за такво или слично лично име, според кое и го оформил името „Мърњак“ (Пулевски 2003: 505), како единствено по форма во историографијата, употребено за таткото на кралот Волкашин. Постои презимето *Мрнзевски*, од лично име *Мрнзе* – од *Мрн+зе* и презимето *Мрнчевски*, од лично име *Мрнче* – од *Мрн+че* (Речник II 2001: 132). Во изворите се среќава чиновник на кралицата Елена „Margnarus“ во 1280 г. во Требиње и „Казньъ Мрънанъ“ околу 1289 г. (Жиречек 1959: 360-361). Забележени се имињата *Мрња* и *Мрњан* (Грковић 1977: 141-142). За етимолошкото толкување за зборот „mrnjak, gen. mrnjaka, m“ види: Skok 1972: 470. За *mr̥gnēti/*mr̥gniti од прасловенскиот лексички фонд, неговата употреба и разните значења во некои словенски јазици сп.: Етимологический 1994: 253.

Мисирков пишувал за овие теми во повеќе наврати, оставајќи интересни согледувања, како, на пример, ставот за позицијата што ја имале Мрњавчевици во српската држава и посебно нивната улога во создавањето на Душановото царство. Според него, прогласувањето на српскиот владетел Стефан Душан за цар во Скопје се должело на традицијата што постоела во Македонија за крунисување со царско достоинство, а „македонските болјари“ биле оние што го поддржале стапувањето на престолот на царот Душан, симнувајќи го татко му Стефан Урош III, којшто пак се потпираше врз поддршката на српското болјарство. Оттука произлегуваат и специјалното место што го заземале Волкашин и Углеша во хиерархијата на српската држава - титули и највидни места во Советот на Душан, којшто се зацарил во Скопје и го определил за престолен град. Според Мисирков, Македонија не влегла пасивно во составот на државата на Немањичевците, туку таа играла активна улога - се наложила со политичкиот преврат во Србија (1331) и, според него, ја „наметнала“ својата култура и политичките сфаќања за патријаршиството и за царската титула (Мисирков 1991: 409-410).

Врз анализата, пак, на јужнословенските легенди за жинидбата на кралот Волкашин и причините за популарноста на кралот Марко, како и образложението за омразата на Србите кон Волкашина, Мисирков препорачува паралелно проучување на јужнословенските епоси и разликување на двојственост или тројственост на јужно-словенскиот епос, што претставува одраз и на различните доживувања на настаните од втората половина на XIV век од страна на јужните Словени. Причините за борбите на Волкашин и Марко со „северните кнезови“ од ова царство и неговиот распад можат да се објаснат со културно-националните разлики што постоеле помеѓу северот и југот на Душановото Царство, додека пак причините за популарноста на Кралот Марко се политичката улога на кралот Волкашин и дејноста на Марко како заштитник на Балканот (Мисирков 2007: 293-294).

Особено важно за нашата тема е теоријата за потеклото, развитокот, распространувањето и карактерот на епосот за кралот Марко сред јужните Словени - создаден во Македонија, а подоцна преземен и во фолклорот на соседните народи. Процесот на пренесувањето се случувал во XV и XVI век, кога, според Мисирков, разни дубровнички трговци во Македонија ги слушале песните со тажни мотиви за губењето на слободата и ги пренесувале во своите краишта (Мисирков 2007: 397-398)⁵. Прашањето е дали различното претставување на Мрњавчевици во јужнословенскиот епос и посебно начинот на титулирање на Кралот Марко би можел да биде индикатор или патоказ за неговото распространување. Во врска со тврдењето за проширувањето на епосот преку Далмација, нам ни се чини веројатно токму формите на името на Кралот Волкашин (*Вукашин*) и титулата на Кралот Марко (*Краљевик*) во далматинскиот епос да укажуваат дека тој процес се случувал преку Србија, иако најстарите зачувани епски песни потекнуваат од Далмација.

Негативниот однос кон Мрњавчевици е присутен и во постарата српска историографија. Тој потекнува од третманот на кралот Волкашин како узурпатор на престолот, иако вистинскиот узурпатор бил Душановиот полубрат Симеон, којшто се прогласил за цар. Волкашин станал крал на тогаш сосема легален начин, бидејќи само царската круна можела да се узурпира, а кралската се добивала. Сепак, тој останал во немилост, особено по прогласувањето на неговиот син Марко за „млад крал“, обезбедувајќи го престолот за сина си. Со тоа била загрозена и со текот на времето потисната „светородната династија на Немањичевците“ (Михаљчић 1979: 96-97). Како еден од доказите дека нема место да се зборува за узурпација на престолот, според Ѓуриќ, е и фактот што Волкашин не се нарекувал самодржец и никогаш не го користел титуларното име Стефан (Ѓуриќ 1981: 157). Освен тоа, во врска со датумот на неговата смрт, Урош не само што не е убиен од Волкашин, туку тој го надживеал него и веројатно умрел на 2 или 4 декември 1371 година (Јиречек 1952: 252; Михаљчић 1979: 162). Начинот на прераскажувањето на Урошевата смрт е во согласност со подоцна изградената традиција што го претставува Волкашина како убиец на царот Урош. Првпат се спомнува во изворите предизвикување насилна смрт на Урош во житието на Св. Јован Рилски, составено во 1453-1479 година од Димитриј Кантакузен, според кое браќата Волкашин и Углеша му го зеле престолот на Уроша, а во друга верзија злосторството му се припишува само на Углеша. Во постарите летописи Урошевата смрт доаѓа по Маричката битка, а во поновите Волкашин го усмртува со удар со боздоган или со давење (Јиречек 1952: 253; Јањевац 1968: 256-257; Банашевић 1971: 193-196). Околу ова прашање полемизирале повеќемина истражувачи (Јиречек 1959: 341-342).

Крунисувањето за крал на способен големец, како што е Волкашин, којшто не потекнувал од Немањичевската династија, го забрзало опаѓањето на централната власт и

⁵ Според К. Симитчиев, пренесувањето на народните песни за кралот Марко од Македонија се објаснува со миграцијата на македонското население во XV и XVI век, кое во периодот по Марковата смрт и турското заземање на Македонија бегало кон север и северозапад (Симитчиев 1981: 82-87).

распадот на државата, а за другите големци тој бил натрапник и тие решително му се спротиставиле (Михаљчиќ 1979: 101). Судирот се одиграл на Косово Поле (1369), меѓу браќата Волкашин и Угleshа, на едната страна, и Никола Алтомановиќ, Лазар Хребелјановиќ и царот Урош, на другата. Тоа претставува, всушност, судир помеѓу српските големци и новата македонска династија - борба на македонскиот југ и српскиот север (Ристовски 1997: 15).

Отпорот и негирањето на новата Мрњавчева династија во српската традиција што може да се проследи и преку српските родослови и летописи⁶. Имено, тие го бележат напредувањето на Мрњавчевци (Волкашин и Угleshа) кон врвот на државната хиерархија, а притоа го претставуваат царот Урош како маченик: *и многа ѿзлѡблєнїа и мьстїи и томлєнїа прѣтрьпѣ, глаголю же ѿ Вьлкашина и Оуглєше* (Стојановиќ 1927: 84); или *сѣ бо урошѣ многаа зѡла подєтѣ ѿ рабѣ свонхѣ Вьлкашина, глаголю, и Оуглєше* (Стојановиќ 1927: 85). Од таквиот став произлегуваат и квалификациите како *безаконн Вьлкашинѣ и Оуглєша* (Стојановиќ 1927: 199) и сл. Но, и замирањето на српската династија е запишано во српските родослови: *царь Степанъ роды Оуроша; оста ложа бесплодна* (Стојановиќ 1927: 40) или, пак, *нѣ понїеже послѣдованїе племѣне срьбскаго конѣць прїетѣ до послѣднаго Оуроша, и к томѣ не вѣста кнєзь вѣ ннх* (Стојановиќ 1927: 41).

За потеклото и значењето на името и титулата на кралот Марко постојат различни мислења. Според некои истражувачи, формата *Марко Крале* не е деминутивна, туку патронимска и го означува Марко како „син на кралот“. М. Митков споменува, меѓу другото, дека таа „се поклопува со семантиката на грчките генитивни форми *Κράλι* и *Κράλη* од личното име *Κράλης*“ (Митков 1997: 387). Меѓутоа, ова објаснување нема историска основа, бидејќи според него би требало таткото на кралот Марко да се викал *Кралес*. Сепак може повеќе да се согласиме со мислењето на Р. Мароевиќ, којшто истакнува дека патронимот *Кралевиќ* не бил изведен од татковото лично име, туку од титулата на неговиот татко (Мароевиќ 1984: 186).

Всушност, таа титула била имено Маркова и тој бил идентификуван според неа. Неговиот лик се јавува многу често, придобивајќи со текот на времето разни атрибути⁷. Многу е веројатно формата *Крале* да има деминутивно-хипокористично значење, додека *Крали* да претставува аугментативна форма. И покрај сето тоа, во историографијата, дури и кај нас, неретко е нарекуван и *Кралјевиќ*, во согласност со српската традиција и историографија.

Се поставува прашање зошто во српската традиција и историографија опстанал начинот на именувањето на Марко како *Кралјевиќ*, а не *Крал*, каков што по смртта на својот татко тој навистина и станал. Тоа е толку поважно ако се има предвид дека историските извори од различен вид го бележат Марко со неговата титула „млад крал“ (во времето на совладателството на неговиот татко Волкашин со српскиот цар Урош), а подоцна и „крал“ (по смртта на својот татко), додека формата „Кралјевиќ“ не е забележена во современите записи за него (Ристовски 1997: 15 бел. 34, 16 бел. 36). Тој е речиси секаде предаден според титулите, во зависност од тоа за кој период се работи, и тоа: *младаго крала Марка*; *кралѣм Маркомъ* и *крала Марка (Мар'ка)*; *кралъ Марко* (Стојановиќ 1902: 48, 58-59, 63; Ивановиќ 1967: 20) и сл. Но, во српските летописи, тој станува: *Марко Кралевникъ, Мар'ка Кралевнића* (Стојановиќ 1927: 121, 123) и сл., а се среќава и идентификуван според татка си: „Марко Влкашиновъ“ (Стојановиќ 1927: 209). Веројатно токму нетрпеливоста на другите големци од некогашното Српско Царство придонесла Марковата титула „крал“ да не влезе и во српската традиција. На неа не гледале благонаклоно српските големци и одбивале да го прифатат нејзиниот легитимитет, иако правно го означувала како наследен владетел на Српската држава по смртта на царот Урош (сп.: Михаљчиќ 1997: 31-42).

Името *Вукашин*, исто така, нема потврда во изворите од тој период. Во современите извори кралот Волкашин⁸ и брат му Угleshа најчесто се среќаваат како: *кралъ Вьлкашинѣ* (Стојановиќ 1926: 79; Стојановиќ 1902: 46); *кралѣ Вьлкашина* (Стојановиќ 1902: 54); *крала Вьлкашина* (Стојановиќ 1902: 58); *кралъ Вьлкъшинѣ* (Стојановиќ 1902: 63); „*деспотъ Оуглєша ... и брата своего Вьлкашина кралѣ*“ (Ангелов 1967: 156) или само *Вьлкашинѣ* (Стојановиќ 1926: 81). Во дубровничките документи на латински јазик главно стои: *rex Volcasinus* (Ћирковиќ

⁶ Волкашин, Угleshа и Гојко се присутни, во прилагодена форма, и во каталозите на косовските војни (Петровиќ 2004: 53).

⁷ Формата *Марко Крале* нема значење на *принц (кралѣвиќ)*. Во некои песни Марко се јавува во насловот како *кралъ*, иако се пее за *Крали Марко* (Миладиновци 1983: 227). Во летописна белешка за битката кај Ровине е запишано „Марко и Костадинъ погыбоше“, а во друга е забележена и кралската титула: „кралъ Марко“ (Стојановиќ 1927: 113).

⁸ Во еден поменик на светогорскиот Протат од крајот на XIV век се споменуваат *Δημητρίου κράλη καὶ Ἰω(άννου) δεσπότην*. Кралот Димитрија и деспотот Јован се идентификуваат со кралот Волкашин и неговиот брат деспотот Јован Угleshа. Ваквата традиција за двојствено именување била особено карактеристична за јужните предели на српската држава во XIV век (Ђурић 1981: 154 и 165; Ациевски 1994: 209).

1979: 161)⁹ и на едно место regis Vulchasini (Ћирковић 1979: 156 бел. 12)¹⁰. Но веќе во некои летописни белешки, додека името на Угљеша е главно секаде исто, името на кралот Волкашин го наоѓаме во различна форма: Угљеша деспота и брата мѡ Вѡкашина (Стојановић 1927: 115)¹¹; кр(а)ла Вѡкашина и деспота (Стојановић 1926: 82), иако, дури и во летописите се среќава и формата крала Вѡкашина и брат(а) мѡ Оуглешѡ (Стојановић 1927: 111); крала Вѡкашинна (Стојановић 1927: 117).

Називот, пак, *Мрњавчевиќ* го среќаваме во српските летописи: *Мрњавчѡвѡнѡ*, *боларѡ Мрњевчѡвѡнѡ*, *Мрњавчѡнѡн* или *трн Мрњавчѡвѡнѡ*, и *бѡстѡ Оуглѡша деспотѡ и Вѡкашинѡнѡ* *кралѡ и Гонко воевода, трн брата родна* (Стојановић 1927: 119, 205; Стојановић 1926: 84) итн. Но, иако нема потврда во современите извори, формата *Мрњавчевиќ* се налага во текот на времето по логиката на српската народна традиција и во духот на српскиот јазик. Според Р. Мароевиќ, називот на династијата Мрњавчевиќ (исто како и на Немањиќ и сл.) при употребата во историските трудови нема лингвистичка потврда, туку тој се јавил како резултат на подоцнешна историска интерпретација, од времето кога формите на *-иќ* станале презимиња (Мароевић 1984: 186). Всушност, притоа треба да се има предвид развитокот на презимето на балканските простори воопшто, коешто се јавува многу доцна, пред сѐ, како резултат на застареното општествено уредување и немањето државна администрација што ќе го регулира ова прашање. Имено, еден од начините за идентификација и конкретизација на личноста за да се означи нејзиното потекло, бил да се именува некој како нечиј син. Впрочем, таква била традицијата и кај многу западноевропски, но и арапски народи. Со создавањето модерни држави на Балканот, со посебна легислатива бил утврден и начинот на идентификација, со што обичајот конечно се преточил во закон. Во Македонија, презимето почнало да се затврдува главно од средината на XIX век, а како државно нормирана категорија дури во XX век (Матковски 1974: 188-189; Стаматоски 1990: 163-178; Коробар-Белчева 1993: 15-20).

Имајќи го предвид сето тоа, ја сметаме поправилна формата *Мрњавчеви* во историографските трудови, што не би требало да се сфати како креирање ново презиме или превод на српската форма *Мрњавчевиќ*, туку само именување на Волкашин и Угљеша како синови на Мрњава (како единствена и најстара засведочена форма за нивниот татко), односно Мрњавчеви или Мрњавови синови. За означување, пак, на нивната фамилија би требало да биде употребено фамилијарното име *Мрњавчевци*.

Разгледувањето на овие предложени форми добива и посебно значење при евентуална историска анализа на потеклото на оваа династија, којашто навистина се откажала од пазувите на српската империја, но тешко може да се тврди дека нејзините припадници имале српско етничко потекло, независно од употребата на формата *Мрњавчевиќ* што се наметнала и опстанала низ традицијата и потоа и во историографијата. Сплетот на историјата и народната меморија придонел за создавање традиција за именување на членовите на оваа династија, која се рефлектирала и во историографијата. Тоа го наложува истражувањето на традицијата, која историчарот може да ја смета како индикатор или како резултат. Затоа ние се осврнуваме на приказот на ликовите на Мрњавчевци во традицијата, со цел да ги согледаме сличностите или разликите во народното поимање за нив поодделно кај Србите и кај Македонците. Можеби најинтригирачки е да се забележат фазите во развитокот и менувањето на претставите за ликовите од оваа династија во народната меморија кај двата народа.

Тешко е да востановиме еден начин на именување на ова кралско семејство, но би требало да се имаат предвид податоците од расположивите извори кога се анализира традицијата создавана подоцна. Притоа, се јавува потребата да се означи биполарноста на карактерот на истражуваната материја. Од едната страна е фактичката состојба во историски контекст, понекогаш детерминирана од расположивите податоци, кои можат да се покажат и како дискутабилни. Но, од другата страна ја имаме традицијата и сето она што како матрица го предвидува таа, која е пак првенствено дискутабилна за историчарот, иако секогаш постои можност, низ разни споредбени методи, да се изделат во неа и податоци што можат историски да се потврдат. Во таа смисла може да се дојде до извесни сознанија и околу оправданоста на употребата на некои форми во историографијата како сериозна наука, која треба што пообјективно да пристапува во однос на терминологијата воопшто, но имено и во однос на именувањето на историските личности и нивните титули.

⁹ Тој се среќава и како: regis Volcassino, regis Volcassini, regis Volcasini (Ћирковић 1979: 155 бел. 9 и 11, 157 бел. 15 и 163).

¹⁰ Во тој период, но и нешто подоцна, во дубровничките документи се среќаваат и формите Vochassin во Тестаментот на Гостиш Братославиќ (до 1411) и Vuchassin во Книгата на Михаил Лукаревиќ од првата половина на XV век (Dinić 1957: 52). Разликата се појавува само во транскрибирањето на слоговното л.

¹¹ Rex Vukasinus et Vgliessa Despota et Goico (Стојановић 1927: 286).

Литература

- Ангелов Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература / II. София: 1967.
- Аџиевски К. Пелагонија во средниот век (од доаѓањето на Словените до паѓањето под турска власт) / Скопје: 1994.
- Банашевиќ Н. Летопис по па Дукљанина и народна предања. Београд: 1971.
- Коробар-Белчева М. Развојот и функцијата на презимето како наследен член на именската формула / Литературен збор // XL, 1-6. Скопје: 1993. 15-20.
- Вражиновски Т. Македонски историски преданија. Скопје: 1992.
- Грковиќ М. Речник личних имена код Срба, Београд: 1977.
- Dinić M. Iz Dubrovačkog arhiva, knjiga I / Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda // III odeljenje, XVII. Beograd: 1957.
- Здравев Ѓ. Облеките на кралот Волкашин и на кралот Марко на фреско-живописот од XIV век/ Кралот Марко во историјата и во традицијата. Прилози од научниот собир одржан по повод 600-годишнината од смртта на кралот Марко. Прилеп, 23-25 јуни 1995 година (натаму КМИТ) // Прилеп, 1997. 319-330.
- Ивановиќ М. Натпис младог краља Марка са цркве св. Недеље у Призрену / Зограф, 2. Београд: 1967.
- Пајсије Јањевац Житије цара Уроша / Старе српске биографије // Избор и предговор Д. Богдановиќ. Београд: 1968.
- Јиречек К. Историја Срба, I. Београд: 1952.
- Јиречек К. Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани / Зборник Константина Јиречека, I. Београд: 1959. 341-385.
- Караџић В. С. Пјесме јуначке најстарије, II, 1845, Београд, 1988 - М. Детелић Градови у хришћанској и муслиманској усменој епици / 1 CD-гом. Балканолошки институт Београд: САНУ, 2004 (натаму М. Детелић 2004).
- Караџић В. С. Пјесме јуначке најстарије и среднијех времена, VI, Државно издање, Београд, 1899 (М. Детелић 2004).
- Маретин Т. Напомене и поговор В. Недић / Наша народна епика. Београд: 1966.
- Маројевиќ Р. Словенски антропониими / Ономатолошки прилози, књ. V. Београд: 1984.
- Матковски А. За историското потекло на македонските имиња и Презимиња / Историја // X, 1. Скопје: 1974. 188-189.
- Миладиновци Д. и К. Зборник на народни песни / Под редакција на Х. Поленаковиќ и Т. Димитровски. Скопје: 1983.
- Мирковиќ Л. Мрњавчевиќи / Старица // III (1924-1925). Београд: 1925. 11-26.
- Мисирков К. П./ Собрани дела. II. Печатени истражувања и статии (1898-1909) / Подготовка Б. Ристовски // Соработник Б. Р. Јосифовска. Скопје: МАНУ, 2007.
- Мисирков К. П. Противодање / Одбрани страници // Приредил Б. Ристовски. Скопје: 1991. 409-410.
- Митков М. Семантиката на синтагмите од типот на Марко Крале (КМИТ) // Прилеп: 1997. 379-388.
- Михаљчић Р. Крај српског царства / Београд: 1975.
- Михаљчић Р. Титуле Краљевића Марка (КМИТ) // Прилеп: 1997. 31-42.
- Народне песни у записима XV-XVIII века / Антологија // Избор и предговор М. Панџић. Београд: 1964.
- Орбин М. Краљевство Словена / Чланови редакције Ф. Бариши°, Р. Самарџи°, С. Ђиркови° // Београд: 1968.
- Orbini M. Il Regno degli Slavi, 1601/ Nachdruck besorgt von S. Ćirković und P. Rehder, Mit einem Vorword von S. Ćirković. München: 1985 [reprint].
- Острогорски Г. Српска област после Душанове смрти / Византија и Словени. Београд: 1970. 435-456.
- Панов Б. Средновековна Македонија / III. Скопје: 1983.

- Петровић С. О неким проблемима историчности и структуре ликова Косовске епике / Књижевност и језик // LI/1-2. Београд: 2004.
- Пулевски Ѓ. М. Славјанско-македонска општа историја / Подготовка Б. Ристовски // Б. Ристовска-Јосифовска. Скопје: 2003.
- Раичъ І. Исторія разныхъ славянскихъ народовъ, наипаче же Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ, из тмы забвения изятая и во свѣты Историческій произведенная Іоанномъ Раичемъ, архимандритомъ, во свято-архаггелскомъ монастырѣ, Ковилѣ. вѣ Будиномъ градѣ: 1823, I-IV.
- Речник на презимињата кај Македонците / II. Скопје: 2001.
- Ристовска-Јосифовска Б. Кралевите Волкашин и Марко во „Славјанско-македонската општа историја“ на Ѓорѓија М. Пулевски / (КМИТ) Прилеп: 1997. 113-120.
- Ристовска-Јосифовска Б. Автохтони средновековни династии во Македонија (X-XIV век)/ *Balkanoslavica*, 30-31. Скопје-Прилеп: 2002. 165-182.
- Ristovska-Josifovska B. The Name of the Dynasty Mrnjavchevi and the Title of the King Marco in the Historical Sources, Tradition and Historiography / *Balkanistic Forum*, 1-2-3 // Blagoevgrad: 2002. 194-199.
- Ристовска-Јосифовска Б. Ѓорѓија М. Пулевски и Крсте П. Мисирков за владеењето на Мрњавчевци / Делото на Крсте П. Мисирков // Зборник од Меѓународниот научен собир по повод стогодишнината од излегувањето на книгата *За македонците работи* I. Скопје: МАНУ, 2005. 347-365
- Ристовски Б. Кон проучувањето на Кралот Марко во историјата и во традицијата (КМИТ) // Прилеп: 1997. 7-21.
- Ристовски Б. Крсте Мисирков за историскиот и фолклорниот лик на кралот Марко/ Крсте Мисирков. Нови истражувања и сознанија // Скопје: 2000. 282-298.
- Сарајлија С. М. Пјевања црногорска и херцеговачка. Никшић: 1890 (М. Детелић 2004).
- Симитчиев К. Марко Крале во македонската народна епика. Скопје: 1981.
- Skok P. Etimologijski rјесnik hrvatskoga jezika / knjiga druga. Zagreb: 1972.
- Срећковић П. С. Историја српскога народа / књига друга. Београд: 1888.
- Стаматоски Т. Презимето во системот на именувањето кај Македонците / Македонска ономастика. Скопје: 1990. 163-178.
- Стојановић Љ. Стари српски записи и натписи/ I. Београд: 1902.
- Стојановић Љ. Стари српски записи и натписи/ VI. Ср. Карловци: 1926.
- Стојановић Љ. Стари српски родослови и летописи. Ср. Карловци: 1927.
- Hrvatske narodne pjesme, I/1, Junacke pjesme, Matica hrvatska, uredili Dr. I. Bozić i Dr. S. Bosanac, Zagreb: 1890/ М. Детелић, 2004).
- Hrvatske narodne pjesme, I/2, Junacke pjesme, Matica hrvatska, uredili Dr. S. Bosanac, Zagreb, 1897 (М. Детелић 2004).
- Ђирковић С. Поклад Краља Вукашина / Зборник Филозофског факултета, књ. XIV-1 // Споменица Фрања Баришића. Београд: 1979. 153-161.
- Ђурић И. Поменик светогорског Протата с краја XIV века / Зборник радова Византолошког института // XX. Београд: 1981.
- Этимологический словарь славянских языков / Праславянский лексический фонд // Выпуск 20. Под редакцией академика РАН О. Н. Трубачева. Москва: 1994.